



## **Kuantum Kuramından Tarih Öğretimine: Tarihsel Zaman Algısı**

### *From Theory of Quantum to Teaching of History: A Historical Perspective on Time*

**Ömer Faruk Yelkenci**

Özel Birikim Okulları, İstanbul, Türkiye,

ORCID: 0000-0002-8251-6064, farukyelkenci@birikim.k12.tr

Geliş Tarihi: 17/01/2022 – Kabul Tarihi: 18/03/2022

**DOI:** 10.55205/jocsosa.11202231

**ATIF:** Yelkenci, Ö. F., (2022). Kuantum kuramından tarih öğretimine: tarihsel zaman algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(1), 79-104.

### **Öz**

Son yüzyılda, bilim anlayışı ile ilgili yaşanan değişimlerin ortaya çıkardığı bazı sonuçların sosyal bilimlere, yanı sıra tarih alanına etkileri olmuştur. Bu etki sonucunda tarih düşüncesinin muhtemel kazanımlarını değerlendirmek ve bu kazanımlardan tarih öğretiminde yararlanma imkânlarını ortaya koymak, bir sosyal bilim alanı olarak tarih biliminin, tarihsel zaman ve tarihsel gerçeklik kavramlarının ilişkileri üzerinden tarih öğretimini ele almak önemli görülmektedir. Bu amaçla yapılan bu çalışmada; tarih-zaman ilişkisi incelenerek tarih öğretiminde tarihsel zaman algısı sorunu ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca tarihsel zaman, tarihsel-gerçek, tarihsel gözlem meseleleri ele alınarak, tarihsel gerçekliğin sınırları ve tarihsel gözlemin imkânı meselelerinin yeniden ele alınabileceği hususu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bütüncül bir yaklaşımın ve bakış açısının tarih bilimi ve öğretimi açısından ne anlam ifade ettiği incelenmiştir. Nihayetinde oluşmakta olan yeni tarih düşüncesinin sunduğu imkân alanının tarih öğretimine yansıtılması hususu üzerinde durulmuştur. Değişen tarih düşüncesiyle eşzamanlı olarak tarih öğretiminin ele alınması tavrının, bu doğrultuda gerçekleşecek bir tarih öğretimi tasarımına ulaştırması gerekliliği noktası vurgulanmıştır. Çalışmanın yöntemi tarama yöntemidir. Veri toplama tekniği olarak belgesel tarama tekniği kullanılmıştır. Araştırma yürütülürken kitap, dergi, makale, rapor ve çevrimiçi ortamda ulaşılan diğer yayın ve dokümanlardan istifade edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Kuantum kuramı, tarihsel zaman, tarihsel zaman algısı, tarihsel gerçeklik, tarih öğretimi.

## **Abstract**

In the last century, some of the results of the changes in the understanding of science have had an impact on the social sciences as well as the field of history. As a result of this effect, it is considered important to evaluate the possible achievements of historical thought and to reveal the possibilities of benefiting from these gains in history teaching, to deal with history teaching as a social science field, through the relations of historical time and historical reality concepts. For this purpose, in this study; By examining the history-time relationship, the problem of historical time perception in history teaching has been tried to be discussed. In addition, by dealing with historical time, historical-reality, historical observation issues, it has been tried to put forward that the limits of historical reality and the possibility of historical observation can be reconsidered. In this context, the meaning of a holistic approach and perspective in terms of history science and teaching has been examined. Ultimately, it was emphasized that the field of opportunity offered by the emerging new historical thought should be reflected in history teaching. It was underlined that the attitude of addressing history teaching simultaneously with the changing historical thought should lead to a design of history teaching that will take place in this direction. The method of the study is the survey method. Document analysis technique was used as data collection technique. While conducting the research, books, journals, articles, reports and other publications and documents accessed online were used.

**Keywords:** Quantum theory, historical time, historical time perception, historical reality, history teaching.

## **GİRİŞ**

Batı'da yirminci yüzyılın başlarından itibaren bugüne değin bilime yaklaşımda ciddi bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir. Modern doğa bilimlerinin bazı meseleler karşısında yol alamayışı, Planck, Heisenberg ve Einstein'ın çalışmalarının kazandırdığı ivme ile Newton fiziğine karşı Kuantum fiziğinin ön plana çıkmasına sebep oldu (Demir, 2012). Bu yeni düşünce zamanla sosyal bilim alanına da tesir ederek, daha önce doğa bilimlerinin gölgesi altında kalan bu alanı da dönüştürmeye başladı. Bu dönüşüm, sosyal bilimleri aynı zamanda tarih felsefesini ve tarih yazıcılığını da etkilemiş ve bu alanın tarih, geçmiş ve tarihsel zaman gibi temel kavramlarından bazılarının yeniden ele alınması gereğini

hissettirmiştir. Bahsedilen dönüşümün yanı sıra tarih biliminin yeniden ele alınan bazı kavramlarının açıklanmasına ve buna bağlı olarak tarih öğretimi alanına, bu yeni durumun nasıl etki edebileceğinin önemli bir tartışma alanı olarak belirlediği söylenebilir.

Newtoncu paradigma evrenin işleyişini makine örneği ile tanımlar. Bu nedenle mekanik bir dünya görüşü hâkimdir. Yapılan katkı ve eklerle bu görüş, üç temel üzerine oturtulmuştur: Birincisi, temel düzeyi ve bu düzeydeki davranışları keşfetmekle dünyanın geleceğine ilişkin tahminlerde bulunulabilir. İkincisi, mikro evrenin yasaları, makro evrenin yasaları ile aynı olmalıdır. Üçüncüsü, bilim adamı, araştırmacı ve gözlemci, deneyinden soyutlanmalıdır. Bu nesnellik için gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Bu sonucusu şunu ifade ediyordu: Bir bilginin bilimsel olabilmesi için deney ve gözlemlerle ispatlanmış olması ve akla uygun olması gerekir. Dolayısıyla bilimsel teoriler de bu yollarla ortaya çıkarılır ve somut şeyler üzerine bina edilir. Bu anlamda bilimsel bilgi, nesnel/objektif olmak durumundadır ki zaten bundan dolayı güvenilir olur (Chalmers, 2008).

Görüldüğü üzere bu anlayış, pozitivism öncesi döneme göre bilgiye yaklaşımın değiştiğini işaret etmektedir. Böylece pozitivism, bilgiyi sadece bilimsel bilgi biçimine indirgemiş, öteki bilgi türlerini reddetmiş ve nihayetinde bilginin sahipliğini tekeline almıştır. Bilgi kuramının bilim felsefesine indirgenmesini ifade eden pozitivism sayesinde bilimin kendisi; akıl, deney ve gözlem vasıtasıyla güvenilir ilişkiler bulmakla sınırlandırılmıştır (Kızılcılık, 2004).

Hâlbuki bu tekelleşme oluşana dek her şeye rağmen bilgiye ulaşmada bir zenginlik ve seçenek imkânından yararlanılabiliyordu. Bilimsel yolun kendini tek seçenek olarak dayatması, yani bu tarz sınırlandırıcı bir yaklaşımın, insanı bilmenin zengin ve çeşitli imkânlarından mahrum bırakması kaçınılmaz olmuştur. (Dilek, 2007). Bu da bahsedilen tekelleşmenin doğal bir sonucu olarak belirir.

## NEWTON MEKANİĞİNDEN KUANTUM EVRENE

Fizikte Newton mekaniğinin bazı olgu ve olayları açıklamada yetersiz kalışı ile bilim anlayışı farklı bir noktaya doğru evrilmeye başlar. Bilim dünyası, eski paradigma üzerinden oluşan zihinsel konforu bozan bir dizi gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Einstein'a ait olan *Görelilik Kuramı* ile gözlemci ile onun süreçteki etkisi tartışılır hale gelmiştir. Öte yanda gözlem yaparken gözlem yapan kişinin ve onun kullandığı araçların gözleneni etkilemesi kabulü üzerinden ortaya konulan Heisenberg'e ait *Belirsizlik İlkesi* de pozitivist yaklaşımın nesnellik ilkesinin sorgulanmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın sonuna doğru nesnelliğin bir yanılsama olduğu ve bunun mümkün olmadığı ancak bir 'bakış açısı'ndan söz edilebileceği ifade edilir (Schwartz ve Ogilvy 1979). Diğer yandan John Bell'in, evrenin ve evrende yaşanan olayların birbiriyle bağımlı parçaların toplamı olarak bir bütün halinde olduğunu iddia eden kuramı ve David Bohm'un parça bütün ilişkisini bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyan çalışmaları yeni bir yol açmaya başlamıştır. Bu yeni anlayışın biyoloji alanına yansımaları olarak *Dengesiz Ekosistem Görüşü* (Scwartz ve Ogilvy, 1979'dan akt. Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 27), genel organizma ölçeklerinde temel işlevsel işlemlerin ekosistemlerde hayatta kalma ve üremeye kadar etkileşimlerle ilgili olduğu bir yaklaşım olarak kuantum biyolojisi belirlemeye başlamış (Şahin ve Kılıç, 2019), böylece yeni paradigma, özellikle doğa bilimlerinde kendine sağlam bir yer edinmiş olan eski paradigmanın temellerini sarsmaya başlamıştır. Peki, neydi bu yeni yaklaşım? Kuantum mekaniği ya da kuantum kuramı. Planck tarafından ortaya atılan bu hipotez, varlığın titreşen birimlerden oluştuğunu ve enerjinin kesikli olarak aktarıldığını iddia ediyordu. Bu iddia o güne kadar geçerli olan süreklilik ve nedensellik ilkelerini sarsan yeni bir paradigma, yeni bir dünya görüşü ve varlık anlayışı ortaya koydu. Kuantum hipotezi, zaman içinde etkili bir fizik kuramına dönüşmüş, ontoloji ve epistemolojiye ciddi bir şekilde tesir etmiştir (Berkmen, 2009).

Kuantum kuramı çerçevesinde ortaya çıkan çok çarpıcı bazı ilkeler vardır. Bunların her biri insanı ele alma şeklini dönüştürücü potansiyele sahip ilkeler olmuştur. Ancak Heisenberg'in *Belirsizlik (Kesinsizlik) İlkesi*

temel bilimsel referansları sarsarak, doğa bilimlerini daha sonra da sosyal bilimleri dahi dönüştürmeyi başarmıştır. Bu açıdan bu ilkeye daha yakından bakmak gerekir. *Belirsizlik İlkesinin* ortaya koyduğu önemli noktalardan biri, bir nesnenin konum ve hızı ile ilgilidir. Hoodbhoy'a (1997) göre Heisenberg, nesnelerin hızının ve kesin konumunun beraber tespit edilemeyeceği görüşünü ortaya koymuştur. En azından bunun, prensipte tahmin edilebileceği görüşünü sarsmıştır. Bir diğer durum ise gözlemcinin, gözlemlenen üzerindeki etkisi idi. *Belirsizlik İlkesinin* gözlem esnasında bilim adamı tarafından gözlemlenen nesnelerin bu gözlemden ne oranda etkilendiğini ölçmesinden bahseden Capra (1996) bilim adamlarının gözlemledikleri dünyaya gark olmalarından ötürü artık nesnel gözlemciler rolünü oynayamayacaklarını söylemektedir. Burada bilim insanlarının artık nesnel gözlemciler olamayacağı tespiti bundan sonra çok şeyi değiştirecek güce sahip bir durumu ifade eder. Peki, nasıl oluyor da bilim insanı gözlemlenen bir atomu etkileyebiliyordu? Hoodbhoy (1997) bu durumu şöyle tarif etmektedir: “Bir gözlem gerçekleştirilinceye kadar, elektron, olası birkaç durumdan birinde olabilir. Hangi durumda bulunmuş olduğu, kesin olarak, ancak bir ölçüm yapıldıktan sonra anlaşılabilir. Ama, elektron gözlemlemeye çalışılırken, farklı seçeneklerden birisini seçmeye zorlanmış ve durumu, geriye dönmeyecek bir biçimde değiştirilmiştir” (s. 37).

Bütün bunların sonucunda da Hoodbhoy (1997), Kuantum fiziğinin insanı, insanın evreni kendi algılama biçimleriyle anlayamayacağı görüşüne yönlendirdiğini belirtir. Bu yeni durumu anlama gayretini içeren bir çabanın sonucu olarak ortaya çıkan bir başka anlayış ile Berkmen (2009) de bu durumu, “Kuantum kuramı felsefesine bir metafor olarak yaklaşarak yaşamı daha derinden anlamının mümkün olduğuna inanıyorum” (s. 36) şeklinde karşılar. Bu metafor ise bir değişim olarak; mekanik gerçeklikten bilinçli organizma gerçekliğine değişim olarak modellenir. Dahası bu metaforik değişim şu şekilde tarif edilir: “Makineden insanoğluna”. Bahsedilen bu bilinç ise çok karmaşık ve tahmin edilemez bir yapıya sahiptir. Gelişen yeni paradigma; gerçekliğin karmaşık, holografik (her şeyin birbiriyle ilintili olduğu bütünlük), kesinliği olmayan, karşılıklı

nedensellik içeren, morfojenetik ve aynı zamanda bakış açısıyla ulaşılabilecek bir yapıya sahip olduğunu savunur (Schwartz ve Ogilvy, 1979, s. 15).

Kuantum kuramı, güncel bilim anlayışını farklı noktalara taşımaktadır. Elbetteki bilim anlayışında bu değişimin tek sebebinin Kuantum kuramı olduğu iddia edilemez. Ancak kuvvetli bir muharrik etken olduğu da yadsınamaz. Bu anlamda Kuantum kuramının, sosyal bilimleri de etkilemeyi başardığı söylenebilir. Bu etki 20. yüzyılın ikinci yarısında hermenötik ile ilgilenen batılı düşünürler üzerinden belirmiş, yeni bilimsel kuramlar; *görelilik ve kuantum* felsefi açıdan ilgi görmüştür. Bu kuramların sunduğu yeni bakış açısı ile postmodern düşünürler tarafından *gerçek nedir* sorusu yeniden ele alınmıştır (Berkmen, 2009). Kuantum kuramıyla gerçeklik, olasılık, kesinlik, değişmezlik ve gözlem gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır (Bilgili ve Toprak, 2020).

Nihayetinde postmodern düşünürlerin dünyasında kuantum kuramının etkisiyle yorumlamacı yaklaşıma doğru bir geçiş başlamıştır. Demir ve Acar'ın (2005), yorumlamacılık (*hermenötik*) ile ilgili “bütünü parça, parçayı da bütünle birlikte anlamamanın en güzel yolunun yorumlama olduğunu ileri süren yaklaşım” (s. 442) tanımındaki yorumlamayı en doğru biçimde yapabilmek için bilimlerin birbirlerine ve özellikle de sosyal bilimler alanının becerilerine her zamankinden daha çok gereksinimleri vardır.

## PARADİGMA DÖNÜŞÜMÜNÜN SOSYAL BİLİMLER DÜŞÜNÇESİNE ETKİLERİ

20. yüzyıla yaklaşırken gelişmekte olan sosyal bilimlerin araştırmacıları, fen bilimlerinin pozitivist/akılcı paradigmasından ciddi bir şekilde etkilenmişlerdi. Bunda öncülükleriyle sosyal bilimleri şekillendiren bilim insanlarının, fen bilimlerine özgü pozitivist bilim felsefesinin hâkim olduğu çağda yetişmiş olmalarının etkisi büyüktü. Sosyal bilimciler, fen bilimlerinin ilke ve yöntemleri ile insan, toplum ve kültürleri araştırıyorlardı (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Çünkü Pozitivizm, kendini büyük bir özgüvenle konumlandırarak, bütün disiplinler için pratik (doğa bilimleri ve

sosyal bilimler) edilebileceğini ve bu yönde tek ve vazgeçilmez olduğunu kabul ettirmişti. Pozitivist felsefe doğa bilimlerini, kesin standartları içeren bir referans noktası olarak lanse etmişti. Bu kabule göre sosyal bilimler de doğa bilimlerinin kanunlarıyla ilerleyebilirdi (Kızılcı, 2004).

Bu ilkelerden biri olan nedensellik ilkesi, modern Fizik biliminde güçlü bir merkezi konuma sahipti. Pozitivist düşünürler, kendi anlayışları çerçevesinde, neden-sonuç ilişkisi ilkesini merkeze alarak insan ve toplumların davranışlarını açıklamaya çalıştılar. Böylece laboratuvarlarda araştırma yapmaya, çalışmalarının bilimsel olarak kabul edilmesi için sayısal verileri kullanmaya, aynen doğa bilimcilerin yaptıkları gibi, sosyal ve insana ait olguları bağımlı ve bağımsız değişkenler olarak nitelemeye başladılar. Oysa yeni paradigmaya göre bu mümkün değildi. Çünkü evrendeki her parça birbiriyle ilişkiliydi (Yıldırım ve Şimşek, 2005; Bilgili ve Toprak, 2020). Yeni anlayışla özellikle doğrudan neden-sonuç ilişkisi yerine, karşılıklı etkileşimle oluşan nedensellik ilişkisinden bahsedildiği görülmekteydi. Bu durumda, gelecek ve yönün belirsizliğinin doğanın bir koşulu olarak ele alınması, gözlemcinin gözlenenle iç içeliği ve nesnelliğin yerine *bakış açısı* yaklaşımı gibi ilkesel dönüşümleri içeren gelişmelerin, sosyal bilimlerde ve pek tabii olarak tarih düşüncesinde de yeni yönlere kapı açabileceğini söylemek bugün için imkân dâhilinde olmuştur. Daha da ötesi, eleştirel ve dönüştürücü yaklaşımlar, sosyal bilimlerde araştırmacıyı katılımcı ve dönüştürücü etkisiyle de ele almaya yönelmektedirler (Bilgili ve Toprak, 2020). Böylece gözlemci, yani araştırmacı araştırmada elde ettiği merkezî konumu yitirmek üzeredir.

Bu durumun, kendi enstrümanları üzerinden tarih bilimini etkilediği görülebilir. Ayrıca doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin aynı olduğunu iddia etmek büyük bir yanılgıydı. Doğa ve toplumun mekanizmaları ve yapıları birbirinden oldukça farklıydı. Bunun farkına öncelikle varması gereken elbette sosyal bilimcilerdi. Dahası doğa ve toplum, tabiatları itibarıyla kendilerine has özellikleri ve yapıları olan iki farklı fenomendi (Kızılcı, 2004). Toplumun ele aldığımızda iradesi ve bilinci olan insanlardan oluşan bir yapıyla muhatap olmaya başlıyoruz ve onlar muhatap alındıklarını, incelendiklerini bilirler ve bunun üzerinde de yorum yapabilirler. Hâlbuki

doğa bilimlerinin; özellikle de fizik ve kimyanın nesnelere için böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir (Benton ve Craib, 2008). Doğrusu sosyal bilimlere açısından bakıldığında insanın faaliyetlerini anlatırken ve açıklarken kullanılan kavramların en azından bazılarının bilimsel teorilerden değil üzerinde çalışılan ve canlı olan toplumsal hayattan çıkarılması gerekir (Fay, 2005).

Meselenin bu noktaya gelişinde sosyal bilimlere yukarıdan bakışın ve bu bakış sonucunda sosyal bilimcilerin yaşamış olduğu *bilim adamı yerine konmamak* psikolojisinin de etkili olduğu söylenebilir. Bu bakışın oluşturmuş olduğu kopukluğun farklı bir yansıması olarak Snow'a ait bir tespit olan "iki kültür" ifadesi söylenebilir. Snow'un (2001), "Batı toplumunun tamamında düşünsel hayatın gittikçe iki kutba, iki zıt gruba ayrılmakta olduğunu düşünüyorum (...) Bir kutupta edebi entelektüeller varken, öbüründe de öncelikle fizikçilerin temsil ettiği bilim adamları var" (s. 92-93) ifadesi bu anlamda açıklayıcıdır.

Her şeye rağmen sosyal bilimlere için yukarıda bahsi geçen fen bilimlerinin yöntemlerinin baskısından kurtulma çabaları gittikçe daha da belirginleşir. Yorumlamacı yaklaşımın ortaya koyduğu anlayışa göre, bilginin organizasyonu ve sunumu için vazgeçilmez ve biricik bir yoldan bahsetmek mümkün değildir. Böylece sosyal bilimlere alanında, fen bilimlerinin kavramları ve yöntemleri yanında, alana özgü kavramlar ve araştırma yöntemleri gelişmeye başlamıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Buna yol açan en önemli etkenlerden biri de giderek karmaşık bir hale gelen olayların çözümünde eski yöntemlerin yetersiz kalması ve buna bağlı olarak bilim insanlarının da zorlanmaya başlamasıdır. Doğa bilimlerindeki yeni gelişmeler; çok yönlü ve çok boyutlu gelişmelerin doğrusal gelişmeye, karmaşıklığın basitliğe üstünlüğü, ölçeni ölçülenden soyutlamanın imkânsızlığı ve bazı matematikçilere göre nitel (kalitatif) yorumların, doğruluğu daha sınırlı görünen nicel (kantitatif) ölçümlerden üstünlüğünü ortaya koymaktaydı (Gulbenkian Komisyonu, 2008).

Bununla birlikte Demir ve Acar (2005) tarafından "her türlü bilgi, yasa, ilke ya da açıklama modelinin mutlak olmayıp değişken bir nitelik taşıdığını, bu nedenle de ancak kısmi, zaman içinde gelişmeye mahkûm,



geçici bir değer taşıdığını savunan yaklaşım” (s. 171) şeklinde tanımlanan görecilik, Fay’ın (2005) ifadesiyle “doğa bilimlerinin insan dünyası için güvenilir bir bilgi modeli sunduğu savını baltalamakla kalmadı, bu bilimlerin fiziksel dünyanın doğru bir resmini çizebileceği inancını da zayıflattı. Gerçekten de görecilik, hakikat ve bilgi gibi kavramları kuşku alanına çekti” (s.14).

Böylelikle artan bir şekilde sosyal bilimciler nitel çalışmalara yönelmişler ve bu süreçte ‘nesnellikten’ çok ‘bakış açısını’ ön plâna çıkararak, olay ve olguları, detaylı bir şekilde açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaya başlamışlardır. Neticede bu yaklaşımların da sosyal bilimlerin doğasına daha uygun olduğunu söylemek mümkün görünmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Gelinen bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: *Mutlak nesnelliği sağlayan bilimsel bir yöntemden söz etmek mümkün müdür?* Böyle bir soruya Chalmers’ın (2008) aktardığı, “Feyerabend bilimin doğasında özel bir şey bulunduğu fikrini reddeder. O özellikle, takibi zorunlu olarak bazı yüksek statülü sonuçlar veren nesnel bir yöntemin bulunduğu reddeder” (s. 229), tespiti cevap olarak kabul edilebilir.

Hollinger (2005) ise sorunsalı sosyal bilimler açısından ele alır ve yöntemi ciddi bir şekilde sorgulayarak bilimsel yöntemi, daha esnek ve sosyal bilimler için daha az merkezi bir şekilde ele almaktan bahseder ve ekler:

(Örneğin, veri analizi gibi) niceliksel tekniklere daha az önem verilirken; etnografiye, betimlemeye, anlatıya, yorum ve edebiyata daha fazla dayanılması gerekir. Yöntemi sosyal bilimlerin amacı yapma ve sosyal bilimlerin kendisine eşitleme talihsiz teşebbüsü, hakikat ve nesnellikle ilgili postmodern kabullerin bir ürünüdür (s. 279).

Bu yaklaşım, ‘her araştırmacının yöntemi kendine özgü olamaz mı?’ şeklinde bir soruyu akla getirir. Daha doğrusu, Mills’in (2007) ifadesiyle söylenecek olursa “herkes kendisinin yöntem bilimcisi!” (s. 204), olamaz mı? sorusu, cevabı içeren bir soru olarak sorulur. Belki de bu esneklik ve özgürlüğü en çok tarih yazımı yöntemlerinde aramak doğru olacaktır.

## **DEĞİŞEN SOSYAL BİLİMLER ANLAYIŞININ TARİH DÜŞÜNCESİNE ETKİLERİ**

Kuantum kuramının muharrik etkisiyle değişen sosyal bilimler anlayışının Tarih bilimine genel olarak da olsa yansımalarının olmasını beklemek doğal bir durumdur. Bu etki doğrultusunda bakılacak olursa bugün gerçekleşen olgu ve yaşanan olaylar için geçerli olan bir ilke olarak, tarihte gerçekleşen ve yaşananların da zamanın bir parçası olarak veya bir an olarak koparılıp ele alınamayacağı, döneminde, öncesinde, sonrasında her şeyle, yatay, dikey ve döngüsel doğrultularda, ilgili ve ilişkili olarak bütünsel bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğinden bahsedilebilir. Bu noktada tarihsel zaman ve tarihsel gerçekliği ele alış biçimleri daha da önemli hale gelir.

Dilek (2007)'in, Banks (1973)'ten aktardığına göre, “bazı pozitivist tarihçilerin kavramları, genellemeleri ve hatta teorileri tarih disiplininde ulaşılması gereken ideal olarak kabul etmeleri ve tarihçilerin tarihsel problemlere bilimsel yöntem çerçevesi içinde yaklaşıma çalışmaları onlara göre tarihin bilimselleşmesi anlamına gelmektedir” (s. 12). Hemen hemen aynı noktada duran Collingwood (2005) da benzer bir etkiyi ifade etmektedir: “Modern tarihsel araştırma tekniği son 150 yıl içerisinde büyük kız kardeşinin, doğa biliminin gölgesi altında geliştirildi ve çoğu kez tarihsel araştırma bilimsel araştırmaya ne kadar benzer hale getirilebilirse, o kadar iyi olacağı varsayıldı” (s. 306-307).

Hâlbuki bu tarz anlayışların değiştiği, kesinliğinden emin olunan pek çok bilimsel yasanın yerini yenilerine bıraktığı bugünlerde, bilimsel olmak noktasında tarihçiyi ve eserini suçlamanın eskisi kadar kolay olmayacağı görülmektedir (Dilek, 2007). Böyle bir suçlama doğrultusunda bilimsel yöntem çerçevesini dayatan ve tarihi hala var olan ve bir arada bulunan bir özne ile nesnenin ilişkisi gibi tasarlayan bilgi kuramları tarihi imkânsız kılacaktır (Collingwood, 2007).

Konunun bir başka boyutu daha vardır ki Dilek'in (2007) ifadesiyle, “bilim dışı olan bilgiye ulaşmak, insan davranışının tanınmasında ve açıklanmasında tarihçiye başka bilim adamlarına nasip olmayan bir

özgürlük hissi vermekte, her ne kadar göreceli de olsa gerçeğe ulaşmada yöntimsel sınırlılıkları ortadan kaldırmaktadır” (s. 12). Bir başka ifadeyle Kuhn (2008) bu durumu, “(...) doğa hakkında bir zamanlar geçerli olan bu görüşlerin, bir bütün olarak, günümüzde geçerli olanlardan daha az bilimsel ya da daha fazla kişisel tercih ürünü olmadıklarını giderek artan bir kesinlikle hissediyorlar” (s. 72) şeklinde belirtmektedir.

Tarih boyunca var olan görüşlerin doğruluğunu sorgulayan bir yaklaşımla Kuhn (2008), bilimsel gelişmeyle ilgilenen tarihciye düşen iki görev olduğunu belirtmektedir: Birincisi her çağdaş olgu, yasa veya kuramın sahibini ve ne zaman keşfedildiğini veya icat edildiğini bilmek. Diğeri ise modern bilim birikiminin hızla yığılmasını sağlayan yanlışları, efsane ve boş inançları tespit etmek ve bizi bu durumdan haberdar etmek ve bunları açıklamak.

Peki, bu noktada tarihci, bu betimlemeyi ve açıklamayı nasıl yapacaktır? Bu soruyu Carr’ın (2008) kısa cevabı açıklar: “Önce olgularını ortaya koy, sonra kendi hesabına tehlikeyi göze alarak, yorumların kaygan kumlarına dal” (s. 12). Böylece gerçeklerden uzaklaşmadan, ‘yorum’un sağladığı imkân ile bakış açısı ve esneklik avantajlarından yararlanılabilir. Nihayetinde kanıtla ilişkisi koparılmayan ‘yorum’un tarihciyi yaratıcılığa götüreceğinden bahsedilebilir (Yelkenci, 2020).

Üstelik yorumlama yöntemi için tarihcinin bir şeye ihtiyacı yoktur. Kendi donanımının farkına varsın yeter. Kuhn (1994), “Bir fizikçi olarak kendi başıma bulmak zorunda kalmış olduğum şeyi, birçok tarihci meslekî öğrenimi sırasında örnek yoluyla öğreniyor. Bilinçli ya da değil, onların hepsi, yorum yönteminin (hermeneutic) uygulayıcısıdır” (s. 11) diyerek, tarihciye sahip bulunduğu büyük imkânı hatırlatmaktadır. Bu bağlamda tarih öğretiminde öğrencilerin tarihsel bir bakış açısı kazanmaları, onların geçmiş ve geçmişe ait olan yaklaşım ve davranışları anlamalarına yardımcı olabilir (Seisax ve Morton, 2013, s. 153). Bu tarihsel empatidir. Ancak bakış açısı ile anlatılmak istenen husus, sözü edilen nokta olduğu gibi bunun ötesinde bir anlamı da içermektedir. Bu farkındalığın da ötesinde Kuhn (2008)’a göre tarih, zamansal çizgide olayların anlatıldığı ve depolandığı

bir alan olmanın ötesinde ele alınabilirse, cari ve hâkim bilim düşüncesinde dönüştürücü bir rol oynayabilir.

Bu mesaj tarihçiye daha da büyük bir misyon yüklemektedir: Tarihin dönüştürücü rolünü işletmek. Bu rolün ne olduğunu tarih-zaman ilişkisini irdeleyerek ortaya koymak mümkün görünmektedir.

## **TARİHSEL ZAMANIN YÖNLERİ, TARİHSEL GERÇEKLİK, TARİHSEL GÖZLEM VE TARİH ÖĞRETİMİ**

### **Tarih Zaman İlişkisi: Tarihsel Zaman**

Tarih bilimi ile zaman arasında sıkı bir ilişki vardır. Tarihi olaylar bir zaman bağlamında ele alınırlar. Aynı zamanda tarih yazılırken de zaman kavramı temel dayanaklardan bir tanesidir. Bu açılardan tarihsel zaman, doğru algılanması gereken bir kavram olarak belirir. Tarihsel zaman, Carr ve Fontana (1992)'nın "Tarih biliminin amacını ve işini oluşturan 'geçmişin anlaşılması', bugünün ve geleceğin de daha iyi anlaşılmasını sağlar. Tarihsel süreç sürekli; bugünün geleceğe nasıl yansıyabileceğini bilmezsek, geçmişin bugüne nasıl dönüştüğünü hiç anlayamayız" (s. 18) şeklinde ifade edilen tarihsel sürekliliğin içinde geçmiş-bugün-gelecek bütünlüğünde ele alınır. Yani tarihsel zaman bugünün geçmişle, bugünün gelecekle bağı üzerinden oluşan bağlamla yakından ilişkili; doğrusal ve ilerlemeci bir bakışla ele alınır. Hâlbuki tarih gibi alabildiğine özgür olan bir alanı, zaman boyutunda doğrusallığın ve ilerlemeciliğin sınırlarına hapsetmek mümkün değildir. Öyleyse geçmiş tarih ilişkisine geçmeden önce zamanın ne olduğuna bir bakmak gerekir.

Zaman, tüm varolanların birbirlerinin yerini alarak zincirledikleri sonsuz süre olarak tarif edilmektedir. Ancak zaman kavramı ile ilgili olarak tartışmalar hep yapılagelmiştir. Mesela Newton zamanın Tanrı tarafından var edildiğini ve mutlak olduğunu söylemektedir. Leibniz ve Kant gibi idealistler, zamanın insan zihninin bir ürünü olduğunu, gerçekte var olmadığını ileri sürerler (Hançerlioğlu, 2004). Ancak Einstein'ın zamanla ilgili tespitleri şüphesiz bu konuda bir devrim yaratmıştır. Einstein'ın görelilik kuramına göre, zaman mutlak değildir. Ona göre belirli zaman

aralıkları hareket halinde olan, durağan olan için aynı ölçüyü ifade etmezler. Bir nesnenin hızı arttıkça, ışık hızına yaklaştıkça o nesne için zaman dilimi o kadar esner. Hatta ışık hızında o nesne için zaman durur. Böylece zamanın nesnenin hızıyla olan bu ilişkisi ile zaman, hızları farklı olan her nesne için göreceli hale gelir (Wolf, 2008). Bu noktada insanın dünyayı algılama ve düşünüş biçimleri bu göreliliği belirleyen en önemli etken olarak belirir (Cam, 2012).

Tarih biliminin temel kavramlarından olan ‘zaman’ kavramının bu görelilik durumuna genelde sosyal bilimler, özelde de tarih bilimi açısından dikkat etmek gerekir. Bu noktada Dilek (2007), “yeryüzünde kültür ve yer değişkenleri ile ifade edilebilecek çeşitli zaman bölgeleri mevcuttur” (s. 16) tespiti ile farklı bir göreliliği ifade etmektedir. Yani zaman farklı yerlerdeki, farklı toplum ve medeniyetlere göre farklı işlemiştir denebilir. Tarihçi çalışmalarında bu durumu dikkate almak zorundadır. Mengüşoğlu (2006) da bu yaklaşımı daha geniş bir şekilde ele alarak “tarihsel zamanda hiçbir gün diğerinin aynı değildir; yani onda *homojenlik* yoktur. Her günün, her geçen zamanın, uzun bir zaman süresi olan çağların özel bir içi, özel bir niteliği vardır” (s. 163) ifadesiyle tarih bilimi için bir başka görelilik boyutunu vurgulamaktadır. Öyleyse çağların bu özel içi ve niteliğine göre ‘zaman’la ilişkisi değişecektir. İki bakış açısı beraber düşünüldüğünde, her tarihsel zaman boyutunun birbirine göre farklılığının ayrıca dikkate alınması gereken bir durum olduğu görülür. Dolayısıyla tarihçi her çağı; her coğrafya, her sosyoloji, her kültür için aralarındaki farklılıkları gözeterek ele alan kişi olmayı başarabilmelidir.

Tekrar tarih-geçmiş ilişkisine bakılacak olursa bu konuda birbirine yakın fakat küçük farkların olduğu fikirlerle karşılaşırız. Meselâ Dilek (2007) için “güncel zaman şimdi öncesi yakını ve şimdikiyi ilgilendirirken, tarihsel zaman her zaman maziye aittir” (s. 17) der. Benzer bir şekilde Safran ve Şimşek (2009) için tarihsel zaman ise “sadece geçmişin tarihçi tarafından anlamlı bulunan kısmı ile sınırlıdır. Bu sebepten, her tarihsel zaman kategorisi geçmiş zamana dâhil olurken, her geçmiş, tarihsel zaman olamamaktadır” (s. 11). Bu iki yaklaşım beraber düşünüldüğünde tarihsel zaman konusunda, onun kati surette maziye ait olduğu, ancak mazinin her

parçasının da tarihsel zaman olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da tarihçi için zaman ve tarihsel zaman ayrımının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu farkındalıkla tarihçi, mazinin üzerinde çalışacağı katmanının tarihsel zamana ait olmasını dolayısıyla tarihin bir parçası olmasını sağlayabilir.

Ancak Mengüsoğlu (2006), insanın oluşturduğu tarihsel varlık alanı içinde, zamanın üç boyutlu niteliğinden bahsetmektedir: “Bunlar da şimdi, geçmiş, gelecektir. Gerçi bugün, şimdi gelip geçici bir zaman-noktası gibi geliyor; fakat bu zaman noktası, olayları bir yanıyla düne, öbür yanıyla da yarına bağlamaktadır” (s. 162). En nihayetinde doğrusal zaman kabulünde bütün yarınlar bugün, bütün bugünler de dün (geçmiş) olmaktadırlar. O halde zamanın bütün boyutlarının tarihçi için anlamlı olduğu söylenebilir. Bu şekilde bakıldığında, zamanın gelecek boyutunun henüz ulaşılammış olması tarihçiye onu ihmal etme hakkını tanır mı, şeklinde bir soru sorulabilir. Bu sorunun geleceği (fütürist) bir yaklaşımın ürünü olduğu düşünülebilir. Ancak asıl ifade edilmek istenen, Berkmen (2009)’in bahsettiği "zaman hem ileri hem geri gider" (s. 68) önermesi ile açıklanabilir. Bu da geçmişle gelecek arasında bariz bir ayrım olmayabileceğini gösterebilir (Wolf, 2008). Bu önermeye göre nesne-eylem ilişkisinin zamanlamasının tam olarak tespit edilemeyeşi, zamanın geçmişle gelecek arasında gidip gelmesi anlamına gelir.

Bu yönüyle bakıldığında asıl vurgulanmak istenenin, toplum yaşantısının sürekliliğinin, geçmiş-bugün ve gelecek arasında keskin çizgilerle birbirinden ayıramayışı gerçeği olduğu görülür. Yani toplumun geçmiş yaşantısı, bugünkü yaşantısı ve gelecekteki yaşantıları iç içe geçmiştir. İşte bu yüzden tarihçi bugüne ve geleceğin gerçekçi yorumlarına kayıtsız kalmaz. Bu algılayış biçimi, bizi zaman konusunda doğrusallık-döngüsellik arasında bir yere götürür. Bu durumda tarihçi, tarihin yönünün önündeki seçenekleri görebilmeli ve arttırabilmelidir. Bu, tarihin yönünü de zorunlu ve tek seçenekli olma durumundan değiştirebilecek bir ihtimaldir ve farklı bir misyonu ifade eder. Böylece tarihçi, gelecek hakkında sağlam temellere dayanan öngörüler ortaya koyarak hem geçmişin bugünle ve gelecekle bağlantılarını keşfeder ve hem de topluma daha büyük katkılar sağlayabilir. Zira tarih insanı inşa ederken, insan da tarihinin mimarı olarak

onu zamanla ilişkili bir biçimde inşa eder (Wolf, 2008). Bu durumda eğer geçmiş gelecek kadar belirsizse, geleceğin de geçmiş kadar belirli olduğunu söylemek mümkün olur.

### **Tarihsel Gerçek ve Tarih Öğretimi**

Bu noktada tekrar 'geçmiş'e, 'geçmiş' kavramına dönmek gerekir. Collingwood'a (2005) göre, "Tarihin nihai hedefi geçmişi bilmek değil, şimdiki anlamaktır" (s. 227). Tarih biliminin amacı içindeki yeri itibarı ile 'geçmiş' için Carr ve Fontana (1992), B.R. Gray'den şu aktarımı yapmaktadır: "Tarih bilimi için uygun amaç, geçmişi anlaşılır kılarak insanların bugünkü durumlarını anlamalarına yardımcı olmaktır." (s. 31). Bu tanımda geçmişin kapsamının daha da genişlemiş olduğu görülür. Anlaşılır olmak için dahi olsa bugüne yaklaşan 'geçmiş' daha geniş bir kapsamı ifade eder. Çünkü Collingwood'un (2005) ifadesiyle, "Geçmiş şimdinin açıklamasıdır: fakat geçmiş ancak şimdideki izlerinin (kanıt) çözümlenmesiyle bilinir" (s. 227). Yukarıda da ifade edildiği gibi, geçmiş, bugün ve gelecek iç içe geçmiş bir durumdadır. Birinde var olduğunuzda diğerinde olmanız çok büyük bir ihtimaldir. Bu tarihin yönünü de zorunlu ve tek seçenekli olma durumundan değiştirebilecek bir ihtimaldir. Wolf (2008), "eğer kuantum fiziğini gerçekten anlarsanız, nihai sebep ve sonuç diye bir şeyin olmadığını da anlarsınız. Geçmişi geri almak demek affetmek ve şimdiki zamanı yeniden inşa etmek demektir" (s. 73) ifadesiyle bunu açıklamaktadır. Bu da tarihsel gerçekliği kurar.

Safran ve Şimşek (2009)'in "Tarihsel gerçek, fiziksel gerçeğin aksine, 'şimdi ve burada olan', 'olmakta olan' değil, 'olmuş ve olmakta olan'dır. Bu anlamda, tarihsel gerçeklik olmuş ve olmakta olanın üzerine kuruludur" (s. 12) yaklaşımıyla beraber ve onun ötesinde tarihçi, olmakta olanı olmuş olanının yardımıyla açıklarken aynı zamanda olmuş olanı da olmakta olanın yardımıyla açıklar. Dahası olacak olanı, olmuş olan ve olmakta olan yardımıyla yorumlayabilir. Diğer yandan gerçekliğin zamansal yörüngesi ile yapılan seçimler arasında güçlü bir bağ olduğu görülür (Kaptan, 2017). Dolayısıyla tarihsel zamana benzer bir şekilde, tarihsel gerçekliği de olmuş

ve olmakta olanlara dair seçimlerin ürettiği bir ilişkili sonuçlar ağı olarak düşünmek mümkündür.

Tarih-zaman ilişkisi ile beraber, bu yaklaşımlar ve verilen örnek, öğrencilerin her birinin farklı zaman algılarına sahip olabileceğini ve yaşanan olayları ve olguları kendilerine özgü zamanı algılayış biçimiyle ele aldıklarını göstermektedir. Bu da öğrencilerin bu yönlerinin tarih öğretiminin tasarımında dikkate alınması gerekliliğini gösterir.

### **Tarihsel Gözlem ve Tarih Öğretimi**

Pozitivist paradigmaya göre bilme akıl yoluyla gerçekleşir. Bilinmeyen, ilkeleri ve süreçleri belirlenmiş olan akıl yürütme yoluyla anlaşılmaya ve ölçülmeye çalışılır. Bu süreçlerden bir tanesi de gözlemdir. Bu noktada gözlemci ve gözlenen net sınırlarla birbirinden ayrılmıştır. Hâlbuki daha önce de değinildiği gibi yeni yaklaşım, gözlemci ve gözlenenin birbirinden uzak ve soyutlanmış olmadığını söylemektedir. Gerçeğin de gözlemci gözlenen arasındaki bu yakın ilişki sonucundaki algılama neticesinde olduğu söylenmektedir.

*“Gözlem”ler eylemlerimizin sonuçlarıdır. Bir şeyi “yapmak” için gözlemleriz. Bir şeyi gözlemlemek için bir şey ortaya çıkarmamız veya bir şeyin meydana gelmesine sebep olmamız gerekir. Gözleme ya da ölçme, idrak sahibi bir gözlemciyi gerekli kılar. Fark etme, ayırt etme yeteneği olan bir zihin gereklidir. O sayede “şeyler” hakkında bir izlenime sahip olunur ya da bir algılama elde edilir. İşte bu durum, olası herhangi bir şeyden, gerçek bir şeye geçiş yaptırır. Bir başka deyişle, gözleme aslında gerçeği meydana getiren şeydir (Wolf, 2008, s. 108–109).*

Elbette ki Collingwood (2007)'un dediği gibi "tarihçi bilmek istediği olguların görgü tanığı değildir. Tarihçi de öyle olduğunu sanmaz; geçmişe ilişkin tek olanaklı bilgisinin aracılı, çıkarımsal ya da dolaylı olduğunu, hiçbir zaman deneysel olmadığını pekiyi bilir" (s. 366). Ancak yine de şöyle bir soru mümkün görünmektedir: Tarihçi yaşadığı anın (günün) tarihini gözlemleyemez mi?



Nitekim Aksoy (2000) tarihi, “Geçmişe ait bilgi ya da geçmişin araştırılması olarak ele alırsak içinde yaşanan sosyal grup ve/veya onun içinde bulunulan hâl statik değildir. Bu nedenle araştırma yaptığımız anda bile, araştırılan o an tarih olmaya yönelmektedir” (s. 23), şeklinde açıklayarak bu konuda tarih biliminin önündeki geniş ufku göstermektedir. Öyleyse, araştırma yapılan anda araştırılan zaman dilimi, yani şimdi, yani bugün tarih olmaya yöneliyorsa neden tarihçiler bu fırsatı kaçırsın? Neden kendisine müsaade edildiği şekliyle tarihçi, sadece geçmişi araştırabileceğini düşünsün?

Öyleyse araştırma yapılan anda araştırılan zaman dilimi, yani şimdi, yani bugün tarihsel zaman ve tarihsel gerçekliğin sınırları içine dâhil olmaya başlarsa kısaca tarih olmaya yönelirse bu durum beraberinde başka imkânları da getirir. Bu imkânlar bir tarihsel bütünleme yaklaşımı üzerinden ele alınabilir. Şöyle ki; gerçekler, insan zihninde oluşan algılarla belirir. Bu noktadan bakılırsa ‘geçmiş zihinde gözlemlenebilir mi?’ şeklinde ayrı bir soru sorulabilir. Bu soru ışığında kuantumun kuramı düşüncesinin temel ilkelerinden olan tümlenme ilkesinin yardımcı olacağı düşünülebilir. Wolf’a (2008) göre tümlenme prensibi bunu şöyle ifade eder: “Belirli bir yöne doğru bir şeye baktığınız zaman onu görürsünüz. Sonra ona bir başka yönden baktığınızda farklı bir şey görürsünüz” (s. 37). Yani eğer bir arabanın ön tarafına bakıyorsanız sadece ön tarafını görürsünüz, yan tarafına bakıyorsanız yan tarafını görürsünüz. Ancak baktığınız her iki yön de arabanın kendisi değildir. Öyleyse bir nesneyi tek yönden görmeniz o nesneyi tam olarak gördüğünüz anlamına gelmez. Ama diğer yönlerini daha önce gördüyseniz zihniniz onu otomatik olarak tamamlar ve o şeyi her yönüyle gördüğünüzü düşünürsünüz. Bu da bahsedilen nesnelliğin yerini alan bakış açısından başka bir şey değildir.

Bu anlamda bakış açısı, belirli bir noktadan uzaktaki bir görünümü ifade eder. Nereden bakıldığı görülenle ilgili oluşan algıyı, dolayısıyla görüleni etkiler. Bu, herhangi bir gözlem odağının yalnızca kısmi bir sonuç verdiği anlamına gelir; hiçbir disiplin hiçbir zaman tam bir resim vermez. Bütün bir resim, birden çok bakış açısının yapısal kurguyla oluşturmuş olduğu bir

görüntüdür (Schwartz ve Ogilvy, 1979). Bu da her bir bakış açısının bütünü oluşturmada yardımcı olma rolünü ifade eder.

Görüldüğü üzere eşyayı ve olguları doğru olarak bilmenin yolu bütüncül bir yaklaşımdan geçmektedir. Bu gözlemin zihinde oluşturabileceği düşünülürse, tarihsel geçmişi de zihinde gözlemlene olasılığı gerçekleşebilir. Bu anlamda tarihin herhangi bir kesitine bakıldığında bakılan yön dışındaki yönler de zihinde canlandırılabilir. Tarihte bir zihinsel gözlem yapma imkânını yakalamış olmak anlamına gelebilir. Bu imkân zamansal anlamda, sosyolojik ve kültürel anlamda, coğrafi anlamda yatay, dikey ve döngüsel birçok yönüyle ve boyutuyla yüksek oranda içerilebilir. Ayrıca sayılan alanların yanında bu noktada arkeoloji, antropoloji, ilahiyat hatta psikoloji ve diğer sosyal bilim alanlarının bakış açılarını edinmiş, yeri geldiğinde fen bilimlerinden istifade edebilen, dolayısıyla disiplinlerarası bir tavrı kuşanmış olabilir ki burada anılan bilimlerin bakış açılarını edinmiş disiplinlerarası bir tavır, onlardan yararlanmanın ötesinde bir şeydir. Bu tarihçiye disiplinler üstünde bir yerde konumlanabilmenin imkânlarını sunabilir. Bu da tarih derslerinde öğrencinin kendi algısına göre yaptığı zaman tasarımıyla işleteceği zihinsel süreçlerde bu tarz bir gözlemi deneyimleyebileceğine işaret eder.

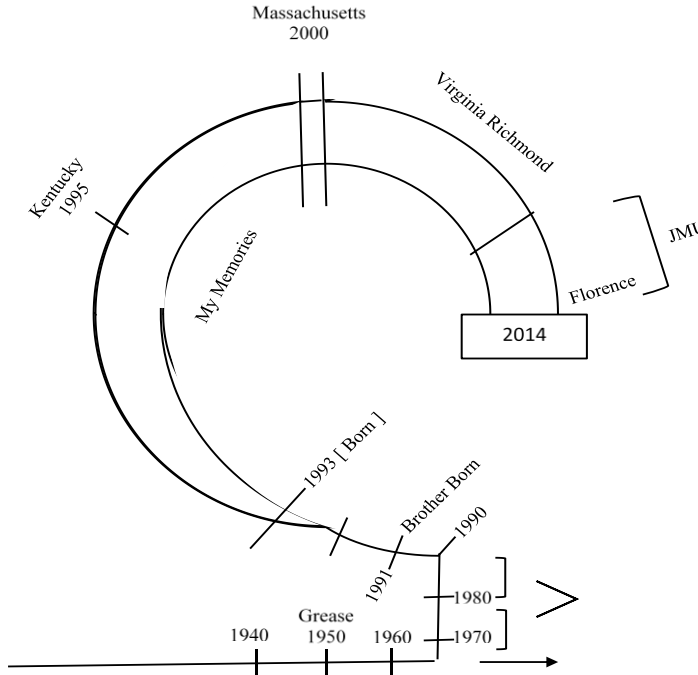
Tarihsel zaman, tarihsel gerçeklik ve tarihsel gözlem boyutlarının tarih öğretimi için oluşturduğu imkân alanlarından istifade edilebilir. Burada bu hususun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak bir çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Böylece öğrencinin zihninde bu hususların nasıl karşılık bulduğunu görmek adına ipuçları yakalanabilecektir. Douma (2018)'nin yaptığı çalışmada öğrencilerin tarihsel zaman algısını görmek mümkündür. Öğrenciden bu etkinliğe bir sanatçı gibi katılmasını isteyen Douma (2018), onlardan kendi geçmişlerini bir şekilde göstermelerini istemiştir. Şekil 1'de bir öğrencinin zihinsel zaman çizelgesine, doğrusal olmayan öğeler eklemesi gösteriliyor. Öğrencinin zihninde uzak geçmiş olmadığını, Grease gibi filmlerin yüzyıl ortasındaki onlarca yıla ait imajını beslediğini ifade ediyor Douma (2018). Öğrencinin zihnindeki kendisinin geçmiş zamanının algısını aktardığı şemaya göre, zaman önce soldan sağa doğrusal bir şekilde akar, ancak doğum yılı olan 1990'dan sonra döngüsel olarak akar. Onun 'bakış açısı'na göre zaman, ailevi veya kişisel önemli olaylarla şekilleniyor. Öğrencinin açıklaması, son anıların göreceli etkisini ve bu yeni anıların daha eski anılar

üzerindeki daha fazla farkındalığını temsil ediyor. Modern tarihsel bölgenin aydınlığına girildiğinde, zaman tamamıyla anlam dolu. Fakat geçmişe yeterince yaklaşıldığında, karanlıkla veya çizginin sonunda bir boşlukla karşılaşılıyor.

Bu bakışa göre zamanın yaratıcı uzamsal şemaları yararlı olabilir, çünkü geçmişe bakma yollarının yeni seçeneklerine ilham verirler, hafızaya almaya yardımcı olurlar ve insanların zamana bakıp deneyimledikleri farklı yolları daha iyi yansıtırlar. İnsanlar, sosyal olan ve aslında kendine özgü zaman algılarını ortaya çıkararak, başkalarının farklı görüşlerine daha kolay saygı duyabilir ve tarihsel algıyı nasıl tanımlayabileceklerine dair anlayışlarını güçlendirmeye yardımcı olabilirler. Zamanın uzamsal diyagramları, 'Basit Doğrusal Tarih'e yaratıcı alternatifler geliştirmemize yardımcı olur (Douma, 2018, s. 36).

### Şekil 1

(Douma, 2018, s. 35)



## SONUÇ

Tarih biliminde yeni bilimsel paradigmanın sağladığı bir imkân olarak ‘bakış açısı’nı edinebilmek için tarihsel zaman kavramını mümkün olduğunca çok yönüyle algılayabilmek ve tarihsel gerçekliği mümkün olduğunca çok boyutuyla görebilmek gerekir. Kısacası tarihi; geçmiş, bugün ve yarın boyutlarının birbiriyle iç içe geçmiş haliyle ele alırken, gerekli açılımlar bütüncül bir yaklaşımla yapılabilirdir. Ayrıca bu yaklaşımın, günümüzün enformasyon yoğunluğunun, gelecekteki tarih yazımı için oluşturacağı olumsuz durumları en aza indirebileceği de söylenebilir. Bu açılımlarda zaman anlayışı ve algısı, edinilen bakış açısının yönünü doğru belirleyecektir.

Mesele tarih öğretimi açısından ele alındığında, tarih öğretiminde “bakış açısı”nın nasıl oluştuğunun ve nerede yer aldığı belirlenmesi aydınlatıcı olabilir. Bu belirleme tarih öğretimi için doğru uygulama imkânını da sağlayacaktır. Günümüzde bilim felsefesi, tarih yazımı ve pedagojik alanda eskiye göre çok daha etkili imkânların yanında, tarih öğretiminde de yeni yaklaşımlar ve yeni uygulamaların varlığından söz edilmektedir (Cooper ve Dilek, 2007). Bunlardan biri de Bruner’in (2009), öğrencileri küçük birer bilim adamı kabul edişinden mülhem, tarih öğrencilerinin küçük birer tarihçi gibi kabul edilişidir (Dilek, 2007). Buna Douma’nın (2018), öğrencileri küçük veya genç birer sanatçı olarak kabul etmesini de eklemek gerekir. Böylece uygulamalar bu anlayış üzerinde kurgulanabilir. Neticede tarihçi için önerilen düşünme ve algılama biçimlerinin “tarih öğrencisi” için de geçerli olduğunu söylemek hata değildir. Çağdaş tarihçilerin tarihsel bilginin niteliği üzerinde yaptıkları tartışmaların, tarihçilik için olduğu kadar “tarih öğretimi” alanı için de geçerli addedilmesinin nedeni budur (Köksal, 2010, s. 90-94).

Öyleyse küçük tarihçilere, geçmiş, bugün ve geleceğin iç içe olma durumunu, bütüncül bir 'bakış açısı' ile göstermek mümkün olabilecektir. Bu noktada öğrencilerin, sosyal bilimlerin ve tarihin yöntemleriyle ve sosyal bilim alanının diğer dersleriyle disiplinlerarasılığı içeren güçlü bir işbirliği içinde, yaşadığı günün olaylarını, doğru bir şekilde ele alabilmenin pratiğini yapma imkânını yakalamaları, sadece okulda olanlar için değil, ortaöğretim sonrasında tarihçi olmayı düşünenler için de güçlü ve bugünün aksine sıkıcı olmayan bir yol olacaktır.

Tarih öğretiminde genel tarihsel zaman kabullerinden ziyade öğrencilerin kendi zaman algıları üzerinde tarihsel zamanı ifade etmelerini sağlayacak ve bu yönlerini kendi yaratıcılıklarıyla geliştirmelerini sağlayacak bir tarih öğretimi tasarımı yapılırsa kendi zaman algısının farkına varan öğrenci hem tarihsel zamanı bütün boyutları ve olasılıklarıyla içselleştirebilecek ve hem de başkalarının zaman algısını daha kolay kavrayıp Tarih alanında daha kolay ilerleyebilecektir.

Böylece zamanı algıladığı gibi ele alabilen bir öğrenci tarihsel bilgiyi zihninde yapılandırma imkânını yakalarsa, tarihsel gerçekliğin bütün boyutları ve zamanın bütün yönleriyle zihinsel bir ilişki kurarsa kendi zihinsel ilişki süreçlerini ve bu süreçleri işlerken edindiği deneyimlerini gözlemleme, inceleme şansını yakalar. Bunu da tarih öğretiminde tarihsel üst biliş olarak ele almak mümkündür. Bu da öğrencinin, kanıtın birçok boyutunu, zamanın birçok yönünü içeren daha sağlıklı bir bakış açısı edinmesini sağlar. Böyle bir sonuca ulaşma hedefi de tarih öğretiminin, tarihsel gerçekliğin mümkün olduğunca çok boyutu ve tarihsel zamanın mümkün olduğunca çok yönünü içeren yeniden tasarımını gerektirir.

## **KAYNAKLAR**

- Aksoy, M. (2000). *Sosyal bilimler ve sosyoloji*. ALFA Yayınları.
- Benton, T. ve Craib, I. (2008). *Sosyal bilim felsefesi*. (Ü. Tatlıcan ve B. Binay, Çev.). Sentez Yayınları.
- Berkmen, H. (2009). *Kuantum bilgeliği ve tasavvuf*. Sistem Yayınları.
- Bilgili, M. ve Toprak, M. A. (2020). Kuantum mekaniği. *Sosyal Bilimler Felsefesi ve Coğrafya. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 369-381.
- Bruner, J. (2009). *Eğitim süreci*. (T. Öztürk, Çev.). Pegem Akademi.
- Cam, F. (2017). Kuantum fiziği bulgularıyla sanat-din ilişkisi üzerine düşünceler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 55-69.
- Capra, F. (1992). *Yeni bir düşünce*. (M. Armağan, Çev.). İz Yayıncılık.

- Carr, E. H. (2008). *Tarih nedir.* (M. G. Gürtürk, Çev.). İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. ve Fontana J. (1992). *Tarih yazımında nesnellik ve yanlılık.* (Ö. Ozankaya, Çev.). İmge Yayınevi.
- Chalmers, A. F. (2008). *Bilim dedikleri.* (H. Arslan, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2005). *Tarihin ilkeleri.* (A. H. Aydoğan, Çev.). YKY.
- Collingwood, R. G. (2007). *Tarih tasarımı.* (K. Dinçer, Çev.). Doğubatı.
- Cooper, H. ve Dilek, D. (2007). Türkiye ve İngiltere’de ilköğretim öğrencilerinin tarihsel sorgulama süreçleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma: empatik, eleştirel ve yaratıcı düşünme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi.* 7(2), 681-725.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü.* Adres Yayınları.
- Demir, N. (2007). 20. yüzyıl bilim felsefesinde görülen paradigmatik (açıklamsal) esnemeler. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 7(2), 681-725.
- Dilek, D. (2007). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi.* Nobel Yayınları.
- Douma, M. (2018). *Creative historical thinking.* London: Routledge.
- Fay, B. (2005). *Çağdaş sosyal bilimler felsefesi.* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2004). *Felsefe sözlüğü.* Remzi Kitabevi.
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve sosyal bilimler.* (A. Cevizci, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Hoodbhoy, P. (1997). *İslâm ve bilim.* (E. Birey, Çev.). Cep Yayınları.
- Jenkins, K. (1997). *Tarihi yeniden düşünmek.* Dost Kitabevi.
- Kaptan, K. (2017). Kuantum teorisinin yorumu ve doğanın rolü. *MAKÜ Uygulamalı Bilimler Dergisi,* 1(1), 19-28.

- Kızılçelik, S. (2004). *Sosyal bilimleri yeniden yapılandırmak*. Anı Yayınları.
- Köksal, H. (2010). Tarih öğretiminde tarihsel algının üç boyutu ve düşünsel kaynakları. *CIU Cyprus International University*,16(64), 89-96.
- Kuhn, T. S. (1994). *Asal Gerilim*. (Y. Şahan, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Kuhn, T. S. (2008). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. (N. Kuyaş, Çev.). Kırmızı Yayınevi.
- Mengüşoğlu, T. (2006). *Felsefeye giriş*. Remzi Kitabevi.
- Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel düşün*. Der Yayınları.
- Safran, M. ve Şimşek A. (2009). Tarih yazımında bir sorun: Tarih ve zaman ilişkisi. *Tarihin peşinde uluslararası tarih ve sosyal araştırmalar dergisi*. 1(1), 9-26.
- Schwartz, P. ve Ogilvy, J. (1979). *The emergentparadigm: changing patterns of thought and blief*. (Analytical Report 7: Values and Lifestyles Program). Menlo Par, CA: SRI International.
- Seisax, P., ve Morton, T. (2013). *The big six: historical thinking concepts*. Toronto: Nelson.
- Snow, C. P. (2001). *İki kültür*. (T. Birkan, Çev.). Tübitak Yayınları.
- Şahin, M. ve Kılıç, B. (2019). Kuantum biyolojisi. *Takvim-i Vekayi*. 7(2), 40-50.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yelkenci, Ö. F. (2020). *Yaratıcı tarihsel düşünme becerisi*. MOTTO Yayınları.
- Wolf, F. A. (2008). *Büyük fikirlerin küçük kitabı*. (H. Canlı, Çev.). Crea Yayıncılık.

### **Yazar Katkıları**

Makale tek bir yazar tarafından ele alınmıştır. Doğrudan başka bir yazar tarafından katkı sağlanmamıştır.

### **Çıkar Çatışması**

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

### **Finansman**

Bu çalışma için herhangi bir finansman desteği alınmamıştır.

### **Etik Bildirim**

Bu makalenin yazarları çalışmalarında kullandıkları materyal ve yöntemlerin etik kurul izni ve/veya yasal-özel bir izin gerektirmediğini beyan ederler.

### **Extended Abstract**

In the last century, some of the results of the changes in the understanding of science have had an impact on the social sciences as well as the field of history. As a result of this effect, it is considered important to evaluate the possible achievements of historical thought and to reveal the possibilities of benefiting from these gains in history teaching, to deal with history teaching as a social science field, through the relations of historical time and historical reality concepts. For this purpose, in this study; By examining the history-time relationship, the problem of historical time perception in history teaching has been tried to be discussed. In addition, by dealing with historical time, historical-reality, historical observation issues, it has been tried to put forward that the limits of historical reality and the possibility of historical observation can be reconsidered. In this context, the meaning of a holistic approach and perspective in terms of history science and teaching has been examined. Ultimately, it was emphasized that the



field of opportunity offered by the emerging new historical thought should be reflected in history teaching. It was underlined that the attitude of addressing history teaching simultaneously with the changing historical thought should lead to a design of history teaching that will take place in this direction.

The method of the study is the survey method. Document analysis technique was used as data collection technique. While conducting the research, books, journals, articles, reports and other publications and documents accessed online were used.

In order to acquire a ‘perspective’ as an opportunity provided by the new scientific paradigm in the science of history, it is necessary to perceive historical time in as many aspects as possible and to see historical reality in as many dimensions as possible. In short, its history; While dealing with the dimensions of the past, present and future as intertwined with each other, necessary expansions should be put forward with a holistic approach. It can also be said that this approach can minimize the negative situations that today’s information density will create for historiography in the future. In these expansions, the understanding and perception of time will correctly determine the direction of the acquired perspective.

When the issue is considered in terms of history teaching, it may be illuminating to determine how the “perspective” in history teaching is formed and where it takes place. This determination will also provide the right application opportunity for history teaching. Today, besides much more effective opportunities in the philosophy of science, historiography and pedagogical fields, it is mentioned that there are new approaches and new practices in history teaching (Cooper and Dilek, 2007). One of them is Bruner's (2009) acceptance of history students as little historians that inspired by Bruner’s understanding that students are small scientists (Dilek, 2007). It should be added that Douma (2018) accepts students as junior or young artists. Thus, applications can be built on this understanding. After all, it is not a mistake to say that the ways of thinking and perception suggested for the historian are also valid for the “history student”. This is the reason why contemporary historians’ discussions on the quality of

historical knowledge are considered valid for the field of “history teaching” as well as for historiography (Köksal, 2010, p. 90-94).

Therefore, it will be possible to show small historians the intertwining of the past, present and future with a holistic 'perspective'. At this point, students' having the opportunity to practice dealing with the events of their day in a strong collaboration with the methods of social sciences and history and other courses of the social science field, including interdisciplinarity, is a powerful factor not only for those who are in school, but also for those who plan to become historians after secondary school. and it will lead to a non-boring road unlike today.

If history teaching can be designed that will enable students to express historical time on their own time perceptions and develop these aspects with their own creativity rather than general historical time assumptions in history teaching, the student who realizes his/her own time perception will be able to internalize historical time with all its dimensions and possibilities, and will also be able to better understand other people's perception of time. It will be able to comprehend easily and progress more easily in the field of History.

Thus, if a student who can handle time as he perceives it gets the opportunity to construct historical knowledge in his mind, that is, if he establishes a mental relationship with all dimensions of historical reality and all aspects of time, he will have the chance to observe and examine his own mental relationship processes and his experiences while processing these processes. It is possible to consider this as historical metacognition in history teaching. This allows the students to gain a better perspective that includes many aspects of the evidence, many aspects of time. The goal of achieving such a result also requires a redesign of History teaching, incorporating as many dimensions of historical reality as possible and as many aspects of historical time as possible.